

Андрій Васильович СКОРОБАГАТЬКО,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та трудового права
Національного університету «Одеська морська академія»,
SAV_256@mail.ru

УДК 349.3

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Шляхом аналізу наукових поглядів провідних вітчизняних вчених обґрунтовано, що в Україні сформована і розвивається самостійна галузь права — право соціального забезпечення, яка стала невід'ємним елементом сучасної правової системи України, а галузеве законодавство регулює надзвичайно важливі суспільні відносини щодо формування і діяльності Пенсійного фонду та інших соціальних фондів; відносини по призначенню мільйонам українців пенсій, різного виду допомог та наданню соціальних пільг і соціального обслуговування. Визначено, що останні десятиліття право соціального забезпечення динамічно розвивається на основі нових концепцій та принципів, охоплює значне коло відносин, які раніше взагалі перебували поза сферою його правового регулювання. Доведено наявність зв'язку між трудовим правом і правом соціального забезпечення який існує протягом всього історичного періоду їх формування і не ставиться під сумнів сучасною правовою доктриною. Визначена чітка позиція автора щодо галузевої самостійності права соціального забезпечення.

Ключові слова: правова система, галузь права, право соціального забезпечення.

Будучи однією із провідних галузей вітчизняної правової системи, право соціального забезпечення здійснює регулювання однієї із ключових сфер у державі — соціальної сфери. Це надзвичайно важливі суспільні відносини щодо формування і діяльності Пенсійного та інших соціальних

фондів; призначення мільйонам українців пенсій та різного виду допомог; наданню соціальних пільг і соціального обслуговування.

Варто наголосити, що право соціального забезпечення — доволі молода галузь, її визнання як самостійної галузі права відбулося в середині 60-х — на початку 70-х рр. ХХ ст. Значний внесок у дослідження проблем соціального забезпечення і, зокрема, становлення галузі внесла плеяда радянських вчених-правників: В. С. Андреев, В. А. Ачаркан, І. В. Гушчін, О. Д. Зайкін, Р. І. Іванова, В. В. Караваєв, В. О. Тарасова, Я. М. Фогель. Серед українських науковців досить активно досліджували питання соціального забезпечення Н. Б. Болотіна, М. Д. Бойко, В. Я. Бурак, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, І. В. Оклей, С. М. Прилипко, П. Д. Пилипенко, І. М. Сирота, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко.

Необхідність звернення до вже вирішеного в юридичній науці питання галузевої самостійності права соціального забезпечення зумовила публікація О. Т. Панасюка «Єдність та диференціація як проблема співвідношення трудового права та права соціального забезпечення» [1, с. 126–132], в якій вченим аналізується співвідношення зазначених галузей права та, зокрема, висловлені певні сумніви щодо галузевої самостійності права соціального забезпечення.

З повагою ставлячись до обґрунтування О. Т. Панасюком піднятого ним питання, все ж таки ми принципово не можемо погодитися з наведеними аргументами вченого і вважаємо їх щонайменше дискусійними.

Свою позицію О. Т. Панасюк аргументує аналізуючи наукові погляди провідних науковців як радянської доби (В. С. Андреева, Р. І. Іванової, В. А. Тарасової), так і вивчаючи точки зору сучасних вітчизняних дослідників (Н. Б. Болотіної, С. М. Прилипка, І. М. Сироти, О. В. Тищенко). На думку вченого, сумніви щодо чіткості критеріїв самостійності супроводжували нову галузь уже з перших кроків, із моменту її народження. Історія ж розвитку науки права соціального забезпечення лише констатує факт самостійності, оскільки остаточно та переконливо довести це вона не може, а теоретичний підхід, у якому домінують «класичні» критерії розмежування галузей права, а саме конструкція «предмет-метод», не дає остаточної відповіді на питання про галузеву диференціацію права соціального забезпечення щодо трудового права. Науковець підтримує і вважає правильною позицію, висловлену ще в 70-х роках минулого століття В. І. Смолярчуком, щодо неможливості виділення права соціального забезпечення у самостійну галузь. Очевидним аргументом для такого висновку, на його думку, виступає праця як соціальний обмінний зв'язок, яка одночасно є причиною появи правил щодо трудових відносин та правил щодо соціального забезпечення. Тому, як констатує О. Т. Панасюк, єдність двох галузей існує об'єктивно, а умовна самостійність виправдана тільки при науковому дослідженні та при

викладанні у навчальному процесі. Такий висновок вченого вважаємо помилковим, і ось чому.

Відомо, що становлення нової галузі права у правовій системі держави — це тривалий, складний, а часто і досить суперечливий теоретично-правовий процес. У науці теорії держави та права визначені як критерії поняття галузі права, так і умови її появи. Як наголошують фахівці, в теорії права фактично всі можливі випадки виникнення нових галузей права варто зводити до двох головних підстав:

- 1) поширення правової регламентації на ту частину правової дійсності, яка раніше не була об'єктом правового регулювання;
- 2) відокремлення від однієї або декількох галузей права взаємопов'язаної сукупності норм (правових інститутів), які набули якісно нових властивостей [2, с. 72].

Звичайно, поява нової галузі права обумовлюється об'єктивними факторами, які базуються на розвитку як соціально-економічних, так і правових відносин у державі, серед яких суттєва роль відводиться предмету і методу правового регулювання. Відома українська дослідниця проблем теорії права О. Ф. Скакун зазначає, що поділ системи права на галузі ґрунтується на певних критеріях. Такими критеріями є предмет (матеріальний критерій) і метод (юридичний критерій) правового регулювання [3, с. 355]. І, перш за все, саме завдяки розвитку та автономності відповідної сфери суспільних відносин і необхідності їх правового забезпечення норми права набувають ознак системності та формуються в єдину структуру — галузь права [4, с. 3]. Визначені вченими критерії самостійності галузі права характерні для формування всієї системи вітчизняного права і цілком проявилися при становленні права соціального забезпечення як самостійної галузі права, і саме такі умови виникли у 60–70-х роках минулого століття, і сьогодні галузь має всі необхідні ознаки, встановлені загальною теорією права: власний предмет, метод правового регулювання, принципи, систему законодавства.

Логічно, що сьогодні серед провідних вчених-юристів чітко прослідковується тенденція мотивування галузевої самостійності права соціального забезпечення. Наприклад, Н. Б. Болотіна відзначала, що розвиток законодавства про соціальний захист призвів до формування нової галузі — права соціального забезпечення, яке на початку 70-х років виділилося з трудового права і продовжує активно розвиватися [5, с. 24–28]. Нам імponує думка академіка С. М. Прилипка, який вказує на існування права соціального забезпечення як сформованої галузі права. Право соціального забезпечення він розглядає як систему юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають з приводу соціального страхування й громадян, які, перш за все, беруть участь у суспільному виробництві нашої країни, та їх соціального забезпечення у разі настання випадку, передбаченого діючим законодавством України [6, с. 38]. У свою чергу, І. С. Ярошенко стверджує, що право соціального забезпечення як галузь права має відмітні ознаки — особливий предмет регулювання й метод. Варто

зазначити, що у сучасній юридичній літературі дається визначення і третьої ознаки — зацікавленість суспільства у становленні й розвитку системи правових норм як галузі права [7, с. 8]. Окрім зазначеного, як акцентує О. В. Тищенко, виникнення права соціального забезпечення як галузі права також пов'язане з формуванням значного масиву законодавчих актів, які регулюють соціально-забезпечувальні відносини [8, с. 81–82]. Наголошуючи на цьому аспекті, вчена підтверджує самостійність галузі права. Аналогічні твердження про виокремлення в самостійну галузь права соціального забезпечення висловлюють також російські вчені [9, с. 70].

Проте, не ставлячи під сумнів самостійність галузі, зауважимо, що серед науковців і серед практичних працівників дотепер ще не виробилося належного розуміння значення цієї галузі права в регулюванні відповідних суспільних відносин. Покращенню ситуації в цьому питанні, на наш погляд, посприяло б започаткування фахового видання, яке б висвітлювало правові проблеми соціального забезпечення громадян. Також прогресивним кроком повинно стати посилення впливу науковців і практиків на законотворчий процес при формуванні галузевого законодавства.

Зупинимось на деяких інших аспектах публікації, з якими ми не погоджуємося і які потребують свого пояснення.

Обґрунтування галузевої самостійності права соціального забезпечення, за твердженням О. Т. Панасюка, здійснюються сьогодні за рахунок «внутрішніх потужностей» права соціального забезпечення, а саме шляхом самообґрунтування. Для вирішення цього наукового та практичного завдання, як відзначає дослідник, використовується фактично незмінний протягом тривалого часу набір критеріїв галузевої диференціації. Це, зокрема, утворення та розподіл суспільного фонду споживання, аліментарний зміст відносин, специфічний склад суб'єктів.

Відзначимо, що така аргументація не відповідає дійсності, адже сьогодні вченими спростовано аліментарний зміст, зокрема, пенсійних відносин; фонди, з яких фінансуються виплати, формуються, як правило, на страховій основі; суттєво змінився суб'єктний склад; так, він залишається специфічним, але значно розширився. А ситуацію, коли вченими використовуються для виокремлення галузі стійкі критерії, ми вважаємо нормальною і такою, що цілком підтверджує факт галузевої самостійної права соціального забезпечення. Також необхідно наголосити на тому, що останні десятиліття право соціального забезпечення (як наука, так і законодавство) динамічно розвивається на основі нових концепцій та принципів, охоплюється значне коло відносин, які раніше взагалі перебували поза сферою його правового регулювання.

Певним викликом щодо диференціації галузі, як вважає О. Т. Панасюк, є констатація відсутності відповідного кодифікованого акта. Це дає підстави порушити питання про науково-теоретичну забезпеченість цього процесу та неспроможність науки права соціального забезпечення надати відповідну методологію. У такому ж контексті

можна говорити і про сучасну науку трудового права, адже за роки незалежності в Україні до цього часу не прийнятий новий Трудовий кодекс. На наш погляд, відсутність на сьогодні кодифікованого акта свідчить не про відсутність належної методології, а більше про відсутність політичної волі на його прийняття.

Ще одним аргументом, який, на переконання О. Т. Панасюка, виступає проти галузевої самостійності права соціального забезпечення, є співвідношення права соціального забезпечення із такими змістовними новоутвореннями, як соціальне право, пенсійне право, медичне право. Така ситуація, як стверджує вчений, існуватиме до появи більш-менш «сильної» галузевої теорії, що не обов'язково відбудеться в межах існуючої наукової спеціальності.

Оскільки питання формування соціального права в наукових колах набуває актуальності, вважаємо доцільним більш детально зупинитися на цьому аспекті. Варто відзначити, що найбільш глибоко питанням формування соціального права займаються львівські вчені (сьогодні на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка функціонує кафедра соціального права). Так, П. Д. Пилипенко вважає, що цілком закономірно можна стверджувати про існування інтересу держави щодо формування в системі вітчизняного права окремої, достатньо великої групи норм — соціального права. За своїм характером та правовою природою ця група норм може претендувати на належне їй місце у системі права України не лише як самостійна галузь, а й як певна підсистема, що об'єднує декілька однорідних правових галузей [4, с. 4].

З позиції Н. Б. Болотіної, соціальне право це – система норм, що регулюють суспільні відносини до реалізації, охорони і захисту соціальних прав людини і громадянина з метою збереження, творення та розвитку людського суспільства. Саме в дії його зони виникають відносини, у котрих забезпечуються життєво необхідні інтереси людини і суспільства. Вчена формує коло відносин, які належать до предмета соціального права. Це відносини щодо соціального захисту в різних ланках соціальної сфери — на ринку праці та при здійсненні трудової діяльності, соціальному забезпеченні, охороні здоров'я, освіті.

Спеціальну частину соціального права, як вважає Н. Б. Болотіна, складають її підгалузі — трудове право, право соціального забезпечення, медичне право, освітянське право. Диференціація виявляється у подальшому розвитку соціального права як права соціального захисту в регулюванні окремих сфер суспільних відносин: у сфері трудової діяльності, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти та їх видів суспільства [5, с. 27–28]. Наведені судження вчених показують, що соціальне право може виступати не лише як самостійна галузь, а й як певна підсистема, в якій можуть бути поєднані однорідні правові галузі права, які забезпечать захист інтересів як окремої особи, так і суспільства в цілому. Якщо піддатися логіці О. Т. Панасюка, то така ж сама участь може залучити й трудове право, і воно також може стати фрагментом соціального права. Взагалі, питання формування

такого явища як соціальне право, визначення відносин, які ввійдуть у його предмет, потребує додаткового і ґрунтовного вивчення.

Досліджуючи процес становлення галузі права соціального забезпечення, ми підтримуємо точку зору О. В. Тищенко, що це складна галузь права, яка об'єднує норми, що за внутрішньою узгодженістю та взаємопов'язаною предметною спрямованістю можуть утворювати підгалузі права соціального забезпечення. На сьогодні, як відзначає дослідниця, усталеною є позиція про існування пенсійного права як підгалузі права соціального забезпечення [8, с. 81–82]. Дійсно, галузь не проста, але всі відносини, які є елементами соціального захисту (відносини з призначення та сплати пенсій і допомог, надання медичних та інших соціальних послуг тощо), предметом регулювання однієї галузі права, різняться одні від інших, але не в головному, а в другорядному.

На нашу думку, завдання переглянути та відновити «природний зв'язок» трудового права та права соціального забезпечення, яке ставить в основу свого дослідження О. Т. Панасюк, є не зовсім актуальним, адже зв'язок між цими галузями існує протягом всього історичного періоду їх формування та не ставиться під сумнів сучасною правовою доктриною, так само як у сучасних умовах формування правової системи не ставиться під сумнів самостійність права соціального забезпечення. Крім того, як наголошує Б. І. Сташків, адміністративне право є материнським щодо права соціального забезпечення. Саме від нього відділилися норми, що регулювали забезпечення пенсіями і допомогам військовослужбовців та інших державних службовців, а також допомогам осіб, діяльність яких не була пов'язана з виробництвом. Трудове право щодо права соціального забезпечення також є материнською галуззю. Раніше вважалося, що відносини із забезпечення робітників і службовців, а також членів їхніх сімей у старості, з настанням непрацездатності, втрати годувальника є об'єктом регулювання трудового права [10, с. 95–96]. У цьому сенсі доречним буде навести і погляд І. Р. Маматказіна, що процес взаємодії правовідносин різних галузей права досить складний. Іноді одне правовідношення хронологічно передує іншому, зокрема трудове та пенсійне. У таких випадках юридичні факти, що виникли в першому правовідношенні, є правоутворюючими для іншого. В інших випадках взаємодіючі правовідносини існують паралельно в часі. Так, наприклад, трудові та соціально-страхові правовідносини. Вчений робить однозначний висновок, що соціально-страхові правовідносини тісно пов'язані з трудовими. У певному сенсі вони є похідними від трудових. Але галузева приналежність цих правовідносин не викликає сумніву, вони є соціально-забезпечувальними правовідносинами [11, с. 139–143]. Таким чином, логічним вважаємо висновок, що в чистому вигляді окремих галузей права не існує. Кожна з них містить окремі норми іншого галузевого профілю. Не є винятком і право соціального забезпечення.

Незважаючи на близькість юридичної природи та складності в розмежуванні регулювання схожих за змістом відносин, між трудовим

правом і правом соціального забезпечення є істотні відмінності, які підкреслюють їх самостійність і проявляються в суб'єктному складі, у фактах, що породжують правовідносини, у джерелах фінансування виплат, у методах регулювання тощо.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що зараз в Україні сформовані наука права соціального забезпечення і самостійна галузь права — право соціального забезпечення. Вченими підготовлені й опубліковані десятки монографічних видань, захищені як кандидатські, так і докторські дисертації. Досліджені предмет, методи правового регулювання, принципи, джерела, правовідносини та їх елементи, визначено місце права соціального забезпечення у системі вітчизняного права та взаємодія його з іншими галузями права, намічені перспективи його подальшого розвитку. Поява в сучасних умовах нових організаційно-правових форм та соціальних інститутів, формування недержавного пенсійного забезпечення підвищують значимість цієї галузі права. На цьому етапі розвитку нашої держави неможливо спростувати наявну реальність, що ця відносно молода галузь права стала невід'ємним елементом системи права України. Ми переконані, що право соціального забезпечення, як самостійна галузь у структурі національного права займає одне з провідних місць.

Список використаних джерел

1. *Панасюк, О. Т.* Єдність та диференціація як проблема співвідношення трудового права та права соціального забезпечення [Текст] / О. Т. Панасюк // Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листопада 2014 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х. : ХНУВС, 2014. — С. 126–132.
2. *Поленина, С. В.* Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права [Текст] / С. В. Поленина // Правоведение. — 1975. — № 3. — С. 71–79.
3. *Скакун, О. Ф.* Теорія держави і права: Енциклопедичний курс [Текст] / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2006. — 776 с.
4. Право соціального забезпечення [Текст] : навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. — К. : Ін Юре, 2006. — 496 с.
5. *Болотіна, Н.* Соціальне право України: Окремі теоретичні проблеми формування та розвитку [Текст] / Н. Болотіна // Право України. — 2000. — № 12. — С. 24–28.
6. *Прилипко, С. М.* Проблеми теорії права соціального забезпечення [Текст] : монограф. / С. М. Прилипко. — Х. : Берега Нова, 2006. — 264 с.
7. *Ярошенко, І. С.* Право соціального забезпечення [Текст] : навч. посіб. / І. С. Ярошенко. — К. : КНЕУ, 2005. — 232 с.
8. *Тищенко, О. В.* Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі [Текст] : монограф. / О. В. Тищенко. — К. : Принт Сервіс, 2014. — 394 с.
9. *Мачульська, Е. Е.* Право социального обеспечения [Текст] : учеб. [для бакалавров] / Е. Е. Мачульская. — М. : Юрайт, 2013. — 575 с.

10. Сташків, Б. І. Теорія права соціального забезпечення [Текст] : навч. посіб. / Б. І. Сташків. — К. : Знання, 2005. — 405 с.
11. Маматказин, И. Р. Социально-страховые правоотношения как элемент системы гарантий свободы труда [Текст] / И. Р. Маматказин // Вестник Пермского университета. — 2013. — Вып. 3 (21). — С. 139–143.

Надійшла до редакції 11.08.2016

Скоробагатько А. В. Право соціального забезпечення в системі права України

Путем анализа научных взглядов ведущих отечественных ученых обосновано, что в Украине сформирована и развивается самостоятельная отрасль права – право социального обеспечения, которая стала неотъемлемым элементом современной правовой системы Украины, а отраслевое законодательство регулирует чрезвычайно важные общественные отношения относительно формирования и деятельности Пенсионного фонда и других социальных фондов; отношения по назначению миллионам украинцев пенсий, разного вида пособий, предоставления социальных льгот и социального обслуживания. Установлено, что последние десятилетия право социального обеспечения динамично развивается на основе новых концепций и принципов, охватывает значительный круг отношений, которые раньше вообще находились вне сферы его правового регулирования. Доказано, что связь между трудовым правом и правом социального обеспечения существует на протяжении всего исторического периода их формирования и не ставится под сомнение современной правовой доктриной. Определена четкая позиция автора относительно отраслевой самостоятельности права социального обеспечения.

Ключевые слова: правовая система, отрасль права, право социального обеспечения.

Skorobagatko, A. V. The Social Security in Law System of Ukraine

By the analysis of scientific views of the leading domestic scientists it is proved that the independent industry of the law is formed and developed in Ukraine – the social security law which became an integral element of a modern law system of Ukraine, and the industry legislation governs extremely important public relations concerning forming and pension fund activity and other social funds; relations to destination to millions of Ukrainians of pensions, different type of benefits, provisions of social privileges and social servicing. It is established that the last decades the social security in law dynamically develops on the basis of new concepts and the principles, covers a considerable circle of the relations which in general were earlier out of the sphere of its legal regulation. It is reasoned that link between the labor law and the social security law exists throughout all historical period of their formation and cannot be litigated by the modern legal doctrine. The accurate position of the author concerning sectorial independence of the social security law is determined.

Keywords: system of law, area of law, social security law.

